

YU JSSN 0350-185x

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

Уређивачки одбор:

*др Ирена Грицакај, др Милка Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже
Конески, др Тине Лојар, др Александар Младеновић, др Асим Пецо,
др Миљар Пешикан, др Живојин Сипанојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

XXXIII књ.

БЕОГРАД

1977

СУДБИНА КРАТКОГ Ё ИЗА Р У ИЈЕКАВСКИМ ГОВОРИМА ШТОКАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА

Од свих питања из фонетике штокавског дијалекта најбројнија су она која су везана за судбину вокала *ѣ*. О тим питањима се расправља више од једног стољећа, и још их има која нису добила коначно рјешење. Из те проблематике нас овдје интересује само једно питање: судбина краткога *ѣ* иза *р* у ијекавским говорима штокавског дијалекта. Али прије него што пређемо на разматрање тога проблема, једна начелна напомена.

Вокал *ѣ*, без обзира на своје порекло, био је у најранијој фази свога постојања дуг вокал. То његово исконско квантитативно обилежје није, међутим, у потпуности сачувано. Доста рано је дошло, у склопу општије појаве скраћивања појединих вокала, и до скраћивања свога гласа у одређеним позицијама. На тај начин је дошло до квантитетске диференцијације између слогова који су сачували првобитну његову квантитетску вриједност и слогова који су изгубили ту своју одлику и који су сада постали кратки. Дакле, јавило се дуго *-ѣ* и кратко *-ѣ*. Ово квантитетско диференцирање првобитно дугих вокала релативно је млађа фонетска појава у историји словенског вокализма, уследила је иза извршене метатоније, и није оставила видних трагова на вокалском систему (уп. о томе код Вајана: Граматика, 272—279, као и Nahtigala: Slovanski jeziki, 31—32), али је зато та појава условила различите фонетске појаве у ијекавским говорима штокавског дијалекта. Управо од квантитативне вриједности вокала *ѣ* зависили су његови рефлекс, а у вези с тим и неке друге промјене у гласовном систему тих говора.

Ијекавски говори пружају доста разнолику слику када је у питању рефлекс *ѣ* у секвенци *гѣ-*. Ту, прво, разликујемо двојак квантитативне вриједности *ѣ*: дуго *ѣ* — које, по правилу, даје двосложни рефлекс *-ије*: *бријег*, *ријеч*, *ријешити*, *мријест*, *вријећи*, *сагријешити*, *разријешити*, *умријети*, *приједлог*, *пријевој* и сл., и кратко *ѣ* — чији су рефлекс до-

ста неуједначени. Они зависе како од положаја који је имао вокал *ѣ* у ријечи, тако и од региона на ијекавском подручју. Управо, рефлекс кратког *ѣ* иза *p* у ијекавским говорима, укључујући и ијекавски стандард, су тројаки: *пи*, *рје* и *ре*:

а) *re* > *pi* у старијој скупуни *рѣл* : *горио* : *горјела*, *остјарио* : *остјарјела*, *врио* : *врела*. Уколико се и у тој позицији данас наиђе на скупину *-рје-*, у питању је или фонетски архаизам или аналошко уопштавање групе *-рје-*, према односу који постоји у облицима типа: *радио*—*радила*, *мејнуо*—*мејнула*, *којао*—*којала* јавило се према *горјела* и *горјео*, према *остјарјела* и *остјарјео*, тако и *живјео* према *живјела* и сл. (исп. о томе код мене: О неким „икавизмима“).

б) ијекавски и екавски рефлекс *ѣ* у скупуни *re* — нису тако једноставни, ни на синхроном ни на дијахроном пресеку ијекавских говора. Ради боље прегледности цијелога проблема овдје ће се дати — прво, стање које пружа наша писана ријеч, и — друго, стање које налазимо у ијекавским народним говорима, и — треће, даће се осврт на постојећа објашњења двојних ликова *-рје-* и *-ре-* и — коначно, једно новије објашњење те појаве.

1. За добијање потпуније слике о вриједностима секвенце *re* у историјском развоју ијекавских говора највише података пружа писана ријеч настала у Дубровнику. И ми ћемо овдје поћи управо од стања које налазимо у језику Дубровчана.

Ијекавски рефлекс *-ѣ*, као што је познато, у писаној ријечи Дубровчана јављају се од краја прве половине XIV вијека. Решетар констатује да у латинским споменицима из 1344. имамо фонетске ликове: *Stiere*, *Bielce*, а тек ће Руско Кристофановић, дубровачки канцелар из XV вијека (1392—1430), почети са уношењем ијекавских облика у ћириличке рукописе (Решетар: Проза, 19; Никша Звијездић, 179), иако, опет, и Рускова писана ријеч најчешће има *ѣ* који много не говори о гласовној вриједности тога вокала. Руско, истина, има и *e* мј. *ѣ*, али се под том графемом, према Решетару „крије ијекавски изговор“ (Проза, 19), а за Дубровник он претпоставља да је већ у XIII вијеку имао *i*, „гдје је још одлучно преовлађивало *e*“ (Проза, 18). Могуће је да смо у ијекавским говорима, или оним који су у еволуцији свога фонетизма ишли најбрже — такви су говори Црне Горе — у XIII вијеку већ имали *ie* мјесто *ѣ* у дугим слоговима и *je* мјесто *ѣ* у кратким слоговима и да је овај посљедњи рефлекс већ тада почео да утиче на фонетску природу претходних консонаната.

Дубровачки зборник из 1520. има овакво стање:

krjeposti, krjepostni, krjeposno, *pjeђе* је ту: *kreposti, krepko* (Rešetar: *Lekcionari*, I, 119).

Д. Златарић (1559—1613) има поред *-pu-* и *-pje-* мј. *rě*. Према Вајану, старија фонетска форма, са *-pje-* нарочито је честа у издању од 1597. Вајан наводи ове примјере из Златарићевог језика:

са *rje* : *brieme, pogriešenja, pogriešenje, kopriena, kripes, kripku, krie-posti, kripko, kripkoj, najpriče, srietoх, susriete, triбује, trieskove, najvried-niji, vriedniji, vriednje, vrielu, vriemena, gorienje, vriet* поред:

grešnika, pogrehu, pogrehe, koprena, krepes, krepsti, krepko, mreža, mrežu, pred/prid, napreduje, sred, po sred, sredlietni, sretoх, sreća, nesreća, na sreću, nesrećan, potrebu, potreban, potrebno, potreba, treбује, vremena, strelam, strelami, vretena, zrela.

Златарић има и икавску замјену *ě* у овој скупуни: *grišne, koprina* и сл., што за нас овдје није интересантно (Вајан: Златарић, 209—212).

Разматрајући судбину *ě* у скупуни *pe* у језику Д. Златарића Вајан констатује разлику у рефлексима ове скупине у језику Б. Градића, који је старији од Златарића, и Д. Златарића. Градић, као што је то и овдје показано, има обично *pe*. Вајан, уз то, примјећује да постоји осјетна разлика у употреби секвенци *-rje-* и *-re-* у различитим добрима Д. Златарића, уп.: „Nous sommes autorisés par conséquent à supposer une différence entre la langue de jeunesse de Zlatarić, où *re* devait dominer, et sa langue de maturité, où *rie* a été restauré“, а ова „рестаурација“ скупине *-rje-* потпомогнута је фонетским ликовима појединих ријечи које су у својој основној форми имали двосложни рефлекс *ě* иза *r*, као: *vrieme, kripiti* и сл. (стр. 213).

Да укажемо на још неке Вајанове мисли о овоме проблему. На стр. 212 он констатује: „Ce n'est qu'au début du XVIe siècle qu'apparaît à Raguse la réduction de *rie* à *re*, qui se rencontre à l'époque actuelle dans l'ensemble des parlers jékaviens, à l'exception de l'île de Mljet (Meleda) entre Raguse et Korčula (Curzola)“ према Решетару (Der štok. Dialect, 70).

На следећој страни код Вајана читамо: „En ce qui concerne la langue parlée, il est sûr qu'elle avait entièrement réalisé, au moins depuis le milieu du XVIe siècle, le passage de *rie* bref à *re*. Mais la restauration analogique de *rje*, qui a une extension assez grande dans la langue moderne, a dû se produire à toute les époques“ (стр. 213).

Ми овдје само износимо ове Вајанове мисли. Нешто више о овоме биће ријечи ниже.

Од дубровачких писаца да укажемо још на језик Ивана Гундулића (1589—1638). И Гундулић има поред *rie* и *ri* и новији лик *re*. Указујемо на неке примјере са *rie* — *rje* и *re*:

rje: *gorjeti*, *gorjeće*, *gorjen'e*, *strjeljaicu*, *trjeskove*, *potrjebi*

re: *sred*, *sreće*, *krepos*, *srećom*, *sreći*, *mreži*, *kreposti*, *koprenu*, *posred*, *srećni*, *mrežom*, *sreća*, *prešno*, *nesrećna*, *treskove*, *nesrećnu*, *nesrećniem*, *kreposne* и сл. (Stari hrvatski pisci, IX, Загреб 1877, 1—100).

За Гундулићев језик, када је у питању судбина скупине *-rě-*, Решетар каже да је ту „običan noviji ekavizam u kratkom slogu *re*“, али се јавља и старије *-rje-* „naročito kod oblika koji su fleksivno ili etimološki u jasnoj vezi s kojim drugim običnijim jek. oblikom“. Он наводи ове примјере са *-rje*: *najvrjednijih*, *zgrješenje*, *sagriješenje*, *vrjelo*, *brjegov*, *trjeskovi*, *strjelovito*, *prječe*, *zaprjeka* и мисли да су „ti stariji jek. oblici, bar ponajviše, potekli od samoga G-ća, jer ako bi koji prepisivač u tome pogledu što mijenjao, on bi radije mjesto *rje* uzeo *re*“ (Rešetar: Gundulić, стр. 11).

Да наведем и неке примјере из мојих исписа из Дубровачког архива:

Писма из Херцег-Новога:

1556: *йрейоручено*: *йоййриебе*

1593: у *найредак*

око 1660: *Корьениће*, *йоййреба*

1645—1650: *йрема*, али и: *ако йриећемо*, *йреко*

1698: *йремиери*, *йоййребе*, *йрейоручен*,

1619: у *врећи*,

а В. Лазнибат констатује да у дубровачким тестаментима 17. вијека *ѣ* у скупини *C+rě>pe*: *kreposti*, *grescna duscia*, *grescnoi Dusc* (Grafija, стр. 141—142).

Од босанских писаца указујемо на језик Стјепана Матијевића, из 17. вијека. У његовој писаној ријечи јавља се поред *-rje-*: *грѣшан*, *грѣшник*, *сакрѣшѣ*

и *-re-*: *сакрѣшѣй*, *сакрѣшѣѣ*, *сакрѣшѣѣѣ*, *сакрѣшѣѣѣѣ* (Pavešić: Matijević, 390).

У листинама из Црне Горе из XVII вијека имамо:

сакрѣшѣние, *несрѣйна*, *йредѣ*, *времена* (S. Ljubić: Rukoviet jugoslavenskih listina, Starine X);

у *Требину*, у *найредакѣ*, на *йрешу*, *йреше*, *срѣше*, *срѣшѣше*, *йрешѣне*, *йоййребан сам*, не *йребуице*, *срѣше*, *йреко*,

поред: *найриѣда* (F. Rački: Dopisi izmedju krajiških turskih i hrv. častnika, Starine XI).

Владика Данило има, по правилу *-рѣ*: *времена, грѣшници, крейосѣю, мрежах, ѿредѣ, ѿреко*,

али: *сѣарѣшине, сѣарѣшинам*, што је посебан проблем (Младеновић: Језик владике Данила, стр. 66—67).

Његошева писана ријеч пружа овакву слику:

рѣ > ре: *сагрѣшење, грѣшника, крейосѣ, изгоре, зазрѣш, крейосѣи*;

рѣ > рје: *изгорѣѣи, изгорѣсмо, изгорѣше, изгорѣѣш, ѿгорѣѣш, изгорѣ, сагорѣ, сѣарѣшине, сѣарѣшинсѣво, ѿгорѣшку, горѣ, Корѣениѣах, Корѣениѣа, Корѣениѣима, свирѣјосѣи* (Вушовић: Прилози, стр. 11).

Стјепан Митров Љубиша има поред: *доѣре, умре, грѣшна усѣа, грѣхове, грѣхоѣа, грѣхоѣу, мрежа, мреже, сѣарѣшине, сѣарѣшинсѣво, и: умрѣ, доѣрѣ, заѣрѣ, зазрѣ, обазрѣвши се, грѣшан, грѣхове, сѣарѣшине* (Младеновић: Белешке, 9—10).

Додајмо уз ово да у записима насталим на тлу Црне Горе већ од XVI вијека имамо „екавски“ рефлекс *ѣ* иза сонанта *р*:

времена (1577), *времена, грѣшни* (1584?), *грѣшном, грѣшни, ѿгрѣшилѣ* (1595—1599),

иако још и: *ѿгорѣшно* (в. Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи, I, 233, 252).

Сличну ситуацију имамо и у Дубровнику, и неким другим ијекавским областима, ако се полази од писане ријечи из тих крајева. И управо на основу тога, на основу писане ријечи, Решетар констатује да се „*l i j e r o . . . vidi, kako se izgovor rje sve više gubi ispred re*“ јер „*u Menčetića i Držića ima nekoliko primjera rje gdje B. Gradić ima već re, a u pisaca XVII. vijeka s vrlo malijem izuzecima već je utvrđeno re kao pravilo*“ (Leksionari, I, стр. 124). Зашто је то тако, зашто се *рје* „губи испред *ре*“ Решетар нам ту не казује. А, ипак, није то просто „губљење“ сонанат *ј* иза *р*, није у питању ни међугласовна дисимилација, јер у другим и другачијим односима унутар једне ријечи не долази до ове појаве. Ни Вајан, како је већ речено, не тражи праве узрочнике овој појави у раду о језику Д. Златарића. И тамо се констатује чињеничко стање, али се не сагледавају и фонетски узрочници који су условили ту појаву.

2. Савремени ијекавски говори пружају, такође, разнолику слику када су у питању рефлекси скупине *рѣ*. У једним од тих говора скоро по правилу имамо групу *-ре-*, без обзира на позицију коју секвенца *-ре-* има у ријечи; у другим, пак, ијекавским говорима честа је и скупина *-рје*, и не само у позицији *V+rѣ*, него и у скупини *C+rѣ*.

Када бисмо имали дијалектолошки атлас, са јасно исказаним свим фонетским детаљима, лако бисмо могли разграничити зоне у којима

ѣреселѣње, ѣрѣвѣѣ, ѣрѣрод и сл. (Барјактаревѣ: Новопазарско-сјенички, 23—24);

мрковићки говор:

гдје је и иначе специфична ситуација када су у питању фонетске вриједности рефлекса *ѣ* има и: *брѣсѣ, вредѣн, увредѣо, ѣовредѣла-се, врѣме врѣме, врѣсѣк, дрѣво, дрѣвце, нѣѣред, ѣреснѣц, рѣшѣо, рѣшѣма, сѣѣрѣлац* и сл. (Вујовић: Мрковићки, 102—122);

стѣроцрногорски средњокашунски и љешански говори:

ту је правило да свако *рѣ > ре* „ни у једном случају немамо *рје* изузев . . . у Парцима . . . *стѣдрѣшина* и *стѣарѣшинсѣво*“ (Пешикан: Староцрногорски, 104); фонетски лик *стѣарѣшина* може имати властити развојни пут „јер је стари облик био *стѣарѣшина*“ (стр. 105).

Овакво стање налазимо и у једном дијелу новоштокавских говора на подручју СР Црне Горе:

ѣивско-дробњачки говор:

ту је најчешће *ре* мјесто *рѣ*; изузетак чине *стѣарѣшина*, и ријечи изведене од основе *стѣарѣш-*, и *корјена*; поред *горе* (прилог) јавља се и *горје* „кад ратар, оруђи, викне вољу, кад овај скрене наниже и поквари бразду (Вуковић: Пива, 16—17);

ѣљеваљски говор:

ту је: *брѣговима, брегѣвима, гѣре, горѣкана* (Ружичић: Пљевља, стр. 128, 146);

ускочки говор:

ту је: *рѣчиѣ, рѣчиѣѣс, рѣчиѣа, рѣчнѣк, корѣнѣчиѣ, гѣреѣи, ѣрегѣреѣи, сѣгорѣѣи, сѣгѣрег, загѣреѣи, загѣрѣла, изгѣреѣи, Рѣчине, рѣђѣ, рѣђѣ, зрѣла, грѣшѣн, грѣшѣно, бѣзгрѣшѣно, грѣшѣка, грѣшѣнѣк, грѣшѣница*; али: *стѣарѣшина*, поред *стѣарѣшина* (Станић: Ускочки, 69).

Засебно мјесто међу новоштокавским говорима на подручју СР Црне Горе заузима говор Никшићке жупе, дјелимично са њим иде и говор Бјелопавлића.

У Никшићкој жуѣи Вушовић је биљежио: *гѣрје, гѣрѣѣи, сѣгѣгѣреѣи, ѣрегѣреѣи, ѣстѣарѣѣи, стѣарѣшина, корјѣнѣи, Корјѣнѣи, корјѣнѣски,*

окòрјейи, окòрјейи; као и: *свѣрјей, бѣрјела*. Чување скупине *рје* Вушовић објашњава границом слога:

гор-је, кор-јенићи, или утицајем облика исте ријечи са двосложним рефлексом *ѣ* -*ије*, уп.: *коријен—корјенић* (Вушовић: Никшићка жупа, 9).

Из Бјелопавлића имамо потврде за *горје* (Д. Ђупић, Говор Бјелопавлића, докторска дисертација, рукопис), затим: *Пурјеновић, Мурјеновић*, ту чак и: *жмирјейи, вирјейи*, са секундарним *ѣ* (према подацима проф. Р. Бошковића).

Ситуација је, као што наведени примјери показују, врло јасна. Источнији дијелови Црне Горе, као и један појас у западном њеном дијелу, имају, скоро без изузетка, *рѣ* > *ре*. Изузетак, и то општи, чине ријечи са основом *сѣарјеш-*, што може имати и посебно објашњење. Западнији говори Црне Горе, нарочито они који су територијално везани за говоре источне Херцеговине, поред *-ре-* имају, у одређеним лексемама, и *-рје-*. Шта ово говори, видјешемо ниже.

Западнији ијекавски говори — говори данашње Херцеговине — у овој особини показују сасвим другачију слику. Ту је сасвим обична скупина *-рје-*:

рјечица, рјечии, гòрјейи, изгòрјейи, корјенчић, Корјенићи, сѣарјешина, òсѣарјейи, као и: *сѣрјѣлица, грјехòша, грјешник* (Пецо: Источно-херцеговачки, 57, 59, 68). Тим примјерима данас бисмо могли додати и ове: *ѡрјѣзнијѡ, врјѣднијѡ, ѡрјѣснијѡ, грјѣшнијѡ*.

Интересантно је да се у овој особини слажу сви ијекавски говори данашње Херцеговине, што иначе није чест случај, поготово у рефлексима старог вокала *ѣ* и појавама везаним за те рефлексе.

Скупину *-рје-* налазимо и у неким другим ијекавским говорима. М. Дешић је забиљежио у западнобосанским ијекавским говорима: *сѣарјешина, корјенова, кòрјенови, рјѣшѡвѡ, рјѣђѣ, рјѣђѡ*; ту чак и: *брјѣгови, брјѣгова, ѡ брјѣговима* (Дешић: Западнобосански, 115—116). Истина, у говору Змијања знатно чешће је *-ре-*, управо ту је увијек *-ре-* осим у *сѣарјешина*, што је врло фреквентно, и *сѡзрје*, ту је: *ѡгòдрѣли, изгòдрело, ѡгòдрело, ѡрегòдрѣи, горѣи*, као и: *мрежа, ѡрѣшња, реѡа*, али и форме са секундарним *ѣ* у вези са сонантом *р*: *òрјѣк* (Петровић: Змијање, 52).

Секвенцу *-рје-* налазимо и у ијекавским говорима западне Србије. Из Горобиља имамо потврде за: *рјѣђѡ, брјѣсѡић, брјѣгови* (Николић: Горобиље, 653), као и: *рјѣчии, рјѣчица, корјенчић, сѣрјѣлица, ѡрјѣзнијѡ* (усмено саопштење М. Николића).

Иако у дубровачком говору „иза *р* слово *ј* обично испада“ те се говори „не само *вреѡа, брѣте, реѡа* . . . него и посве досљедно: *грѣшник*,

дублета, без тражења разлога који су довели до овога двојства. Јер, то треба истаћи, није само аналогија пореметила стање које би се могло сматрати идеалним, тј. $rě > rje$, $V+rě > V+rje$, $C+rě > C+re$. Стање које налазимо у књижевном језику dobrим дијелом је посљедица онога што налазимо у народним говорима и то оним који се сматрају основцом књижевног језика; а стање које налазимо у тим говорима посљедица је, у првом реду, недоследно извршеног јекавског јотовања. Потврда за то има доста — и из историјске фонетике, и из ијекавских говора. Појава секвенце *-pe* мј. *rě* није, дакле, резултат „испуштања“ соната *j* иза *p*, као што се понегдје може прочитати, нити је свако *-rje* у савременим ијекавским говорима посљедица аналошког уопштавања сонанта *j* иза *p* (в. код Вајана: Златарић, 209).

Таквог мишљења — тј. да је ту од значаја аналогија — је и проф. Белић, уп.: „Кратко *ћ* иза *p* даје: *мрђмса*, *срђсти*, *врђти*, *брђгови*, *врђмена* и сл., али ипак *грјехдѣа*, *грјешан*, *сѣрјѣлица*, *горјѣи*, *сѣдрјѣи* и сл. Увек утицај сродне речи са дугим *ѣ* : *ије*, које по односу *ије* : *је* у другим речима, и овде васпоставља тај однос. Код *горјѣи* и сл. утицајем других глагола на *-pъ-* дало је *ѣе* (умекшано *ѣ*), затим, врло рано, *ре*“ (Фонетика, 93).

Проф. Вуковић при објашњењу ове појаве, *pje* *-ре*, претпоставља међугласовну дисимилацију, уп.: „U svim ijekavskim govorima je *rě* evoluiralo u pravcu uprošćenog *re* ($r'ie > r'e > re$: dvije struje sonantskog karaktera, jedna, likvidna, jaka i treperava *r-* i druga meka, palatalna, tražile su uprošćeniji, olakšavajući izgovor, tako da je prva, dominantnija, potirala drugu, iza sebe, labilniju . . .“ (Istorija, 76). А и ту се узима у обзир граница слога која је могла бити један од чинилаца који су утицали на очување секвенце *pj* у старијој скупини *rě*.

Иако се овдје претпоставља појава $p > pj$, не траже се разлози за њено уклањање, нити се цио процес сагледава у склопу јекавског јотовања. Могуће је да су аналошки процеси „васпоставили“ негдје *pje* према *pije*, могуће је, исто тако, да је граница слога негдје утицала на очување скупине *pje*, али је сигурно да је свему овоме, добрим дијелом, узрочник јекавско јотовање које се ни у другим случајевима није синхронизовано вршило, нити је, опет, у подједнакој мјери захватало све позиције у ријечи. Наравно, секвенца *pje* $< rě$ имала је ту посебну судбину. Тај моменат, чини се, до сада није био посебно узиман у обзир и због тога се при објашњавању изузетака од замишљених фонетских закона, који теже ка досљедности, ишло на аналошка уопштавања. Аналошки процеси, без сумње, могли су да поремете некадашње односе. То показује и досљедност у иницијалној скупини *pe* у примјерима типа:

мрежа, *резайи* на једној страни и *рје* у примјерима типа *грјешник*, *грје-хоша* : *гријех*, на другој страни. Али, да то и посебно истакнемо, није аналогија и једини узрочник овом фонетском нескладу у ијекавским говорима.

У правопису (из 1960) у начелу се прихвата правило да скупина *V+rje* може опстати у књижевном језику. То су примјери типа: *горјейи*, *йорјечје*, *йорјеђивайи*, *сйарјейи*, *окорјейи*, *окорјелосй*, као и скупина *рје*: *рјечий*, *рјечник*, *рјеђи*, *рјейкоћа*, *рјешење*, *рјешавайи*. Скупина *C+rje* и ту се даје као *C+re*: *времена*, *ждрребейи*, *брегови*, *црейови*, *кресови*, *сйрелица*, *дремлив*, *вредноћа*. Али и: *разрјешење*, *одрјешење*, *разрјешавайи*, *разрјеђивайи*, *йрошйврјечийи*, *йрошйврјечје*, *огрјев* (стр. 29—30).

3. Јекавски рефлекс *ѣ*, као што је већ речено, потврђени су из прве половине XIV вијека. То значи да је говорна ријеч знала за такву замјену знатно раније. Познато је, исто тако, да су сонанти *л* и *н* први били изложени промјени када су се нашли у непосредном сусједству са једносложним рефлексом *ѣ -је*. Потврда за појаву нових гласовних вриједности, тј. секвенци *је*, *не* > *лѣ*, *нѣ*, истина, имамо тек из XVI вијека (в. код мене Промене непалаталних сугласника . . . 172) што је, релативно, касно. Али ово никако не значи да је постојала апсолутна хармонија између говорне и писане ријечи. Другачије речено, говорна ријеч могла је имати, а и имала је, и знатно раније скупине *је* и *не* него што је то прихватила и писана ријеч. А ако се сложимо са чињеницом да прелаз од *лје*, *нје* < *лѣ*, *нѣ* никако није био скоковит ка новом квалитету *је*, *н'е*, онда ће нам бити јасно да смо ми већ у XII или XIII вијеку могли имати скупине *л'е*, *н'е*, са палатализованим сонантима испред *-је* од *ѣ*. Разлози зашто се све то није преносило и на материјал на коме се писало могу бити вишеструки: поштивање устаљеног начина писања, непостојање посебних графема за новонастале гласове, а, свакако, ни овај процес није био синхронизован и није у исто вријеме био фонетска реалност у свим ијекавским говорима. Није искључено да је дубровачко залеђе, Херцеговина и Црна Гора, ишло знатно испред Дубровника и у овим фонетским иновацијама. Али, на жалост, из тих крајева нема писане ријечи која би нам то и потврдила. Због тога смо принуђени да полазимо од дубровачке писане ријечи као нечега што је несумњиво.

Заједно са *л* и *н*, свакако, мијењало се и *р* када се нашло испред *је* од *ѣ*. Само се ту дешавала промјена посебне врсте. Док су секвенце *нѣ*-, *лѣ*- давале нове фонетске квалитете *-не*, *је* секвенца *рѣ* (односно *рј*) није у нашем језику мењала природу основног сонанта, ни раније, ни

сада (о овоме исп. Бошковић: Упоредна граматика, стр. 94). Отуда у крајњем резултату ове измјене секвенца *ре*: *реѣа*, *грешка*, *времена* и сл., исто тако и у примјерима типа *орем*, *море*, *зора*, *сѣворен* и сл.

Да је у питању управо ова појава, јекавско јотовање, показује нам писана ријеч Дубровчана, на једној страни, и стање које налазимо у јекавским говорима штокавског дијалекта, на другој страни. Као што је већ речено, Дубровчани прво имају *рје*, затим *рје* и *ре* и на крају *ре*, уколико то не нарушава писарска традиција, негдје, можда, и аналогја. Ово иде напореда са јављањем *је* и *ѣ* < *lje*, *nje* < *lě* и *ně*. Само је битна разлика у ортографији. Код посљедних примјера фонетске измјене се и графички исказују, код *рѣ* је то изостало, јер и фонетски резултат то није изискивао — и даље је остала фонема *р*.

То потврђују и народни говори: шћакавски ијекавски говори, који иначе имају знатно успоренији ход у граматичкој еволуцији, још увијек имају *рје*. Чак и у примјерима као *рјеѣа*, *грјехоѣа*. Такво стање је констатовано и на најистуренијем јекавском штокавском острву, на Мљету, иако његова јекавска матица — Дубровник, од раније има *ре* у *реѣа*, *мреѣа* и сл.

Врло је илустративна слика коју нам пружају ијекавски говори Црне Горе и Херцеговине када је у питању вриједност супституаната скупине *рѣ*. Ијекавски говори на подручју СР Црне Горе, са малим изузетком Никшићке жупе, дјелимично и Бјелопавлића, ту, скоро без изузетка, имају *ре*. Треба се подсетити и чињенице да је у тим говорима досљедније вршено и јотовање других сугласника у вези са *је* од *ѣ*. И са правом проф. Стевановић и Милетић наводе ове примјере, *рѣ* > *ре*, у поглављу о јотовању, иако се не упуштају у фонетско разматрање овога проблема, као ни П. Сладојевић.

Западнији ијекавски говори, укључујући и Херцеговину, не знају за такву досљедност. Ту је *рје*, било у скупини *V+rje* или *C+rje*, још увијек присутно. Али, ту ни остали сугласници, изузев *н* и *л*, нису тако досљедно измијењени испред *је* од *ѣ*. Није искључено да је аналогја ту пореметила старије односе, али је сигурно да није у свим примјерима *рје* резултат аналошког уопштавања. Овдје, исто тако, не треба потпуно запоставити ни улогу границе слога. Примјери типа *реѣа*, *резайѣи*, на једној страни, и *горјѣѣи*, *корјенчиѣи*, на другој, то би могли да потврде.

На овакав закључак упућивала би и судбина секвенце *рјеје*. У стандардном језику, као што се зна, та скупина остаје неизмијењена, уп.: *ѣерје*, *борје*, *мраморје*, *горје*, *ѣриморје*, *јаворје* и сл. Тако је и у већини ијекавских говора, али не и у свим ијекавским говорима. У исто-

чнопрногорском, у коме је и свако *re* > *pe*, имамо и *ѿрморе*, *загоре*. Значи, ту је давно нестало границе слога и створени су услови за јотовање сонанта *p* са *j* из скупине *ѿје*. Истина, на очување секвенци *-rje* у примјерима овога типа могу да утичу и семантички разлози, уп. *ѿерје* — именица и *ѿере* — глагол и сл.

4. Шта би се на основу изнесеног могло узети за стандардну ијекавјку ортографску норму? Мислим да ће бити најбоље ако се остане при постојећем стању: прихвата се секвенца *pe* тамо гдје је она постала уобичајена, а не проглашавају се некњижевним ни ликови са *rje* у примјерима типа *горјеѿи*, *корјеѿић*, па ни они као *сѿрјеѿица*, *врјеѿији*. Ово због тога што су ти примјери данас сасвим обични у ијекавским говорима и што је наша писана ријеч на њих већ навикла.

Истина, ако бисмо жељели да се угледамо на сличне примјере у књижевном језику, а поштујући начело да је добро оно што је старије, макар се налазило и у мањем броју народних говора (Маретић), онда бисмо према стању које имамо у примјерима типа *дјевојка* и *ѿје-раѿи* могли тражити да се „рестаурира“ и *рјеѿа*, *мрјеѿа*. Али, да тиме и завршимо, такве идеје не гаји нико од језичких стручњака, ни у под-свијести.

Асим Пецо

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

1. Белић: Фонетика, А. Белић: *Историја српскохрватског језика, I, Фонетика*, Београд 1960.
2. Белић: Правопис, А. Белић: *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд 1950.
3. Барјактаревих: Новопазарско-сјенички, Д. Барјактаревих: *Новопазарско-сјенички говори*, СДЗБ. XVI, Београд 1966.
4. Boranić: *Pravopis*, Dr D. Boranić: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1951.
5. Бошковић: Упоредна граматика, Р. Бошковић: *Основи ујоредне граматике словенских језика*, Београд 1968.
6. Brozović: Istočnobosanski, D. Brozović: *O problemu ijekavskočakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, HDZb. II, Загреб 1966.
7. Brozović: Izveštaj, D. Brozović: *Izveštaj o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni*, Ljetopis JAZiU, књ. 65, 1961.
8. Budmani: Dubrovački, P. Budmani: *Dubrovački dijalekt kako se danas govori*, Rad JAZiU књ. 65.

9. Вајан: Граматика, A. Vaillant: *Grammaire comparée des langues slaves*, I, Париз, 1950.
10. Вајан: Златарић: A. Vaillant: *La langue de D. Zlatarić. Poète ragusain de la fin du XVIe siècle*, Phonétique, Париз, 1928.
11. Вујовић: Мрковићки, Л. Вујовић: *Мрковићки дијалекат, с крајњим освртом на сусједне говоре*, СДЗБ. XVIII, Београд 1969.
12. Вуковић: Пива, Ј. Вуковић: *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд 1940.
13. Vuković: Pravopisna pravila, J. Vuković: *Pravopisna pravila i uputstva za pisanje ijeakavskih glasovnih oblika*, Сарајево 1949.
14. Vuković: Lepenica, J. Vuković: *Kreševsko-lepenički govor*, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. III, Lepenica, Сарајево 1963.
15. Vuković: Istorija, J. Vuković: *Istorija srpskorvatskog jezika, I dio*, Uvod i fonetika, Београд 1974.
16. Вушовић: Прилози, Д. Вушовић: *Прилози истраживању Његовега језика*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 3, Београд 1930.
17. Вушовић: Никишићка жупа, Д. Вушовић: *Дијалект источне Херцеговине*, СДЗБ. III, Београд 1927.
18. Дешић: Западнобосански, М. Дешић: *Западнобосански ијекавски говори*, СДЗБ. XXI, Београд 1976.
19. Ivšić: Posavski, S. Ivšić: *Današnji posavski govor*, Rad JAZiU, књ. 196, Загреб 1913.
20. Laznibat: Grafija, V. Laznibat: *Grafija dubrovačkih testamenata 17. vijeka*, ЈФ XXXI, Београд 1974—75.
21. Милетић: Црмички, Б. Милетић: *Црмички говор*, СДЗБ. IX, Београд 1940.
22. Младеновић: Језик Владике Данила, А. Младеновић: *Језик Владике Данила*, Матица српска, Нови Сад 1973.
23. Младеновић: Белешке, А. Младеновић: *Белешке о језику и проблеми његовог изучавања*, Зборник за филологију и лингвистику књ. XVII/2, 1974.
24. Nahtigal: R. Nahtigal: *Slovanski jeziki*, Љубљана 1952.
25. Петровић: Змијање, Д. Петровић: *О говору Змијана*, Матица српска, Нови Сад 1973.
26. Петровић: Судбина групе *рј*, Д. Петровић: *О судбини групе *рј* и неким сродним јојавима у српскохрватском књижевном језику и неким његовим дијалектима*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XVIII/1, Нови Сад 1975.
27. Pavešić: Matijević, Sl. Pavešić: *Jezik Stjepana Matijevića*, Rasprave Instituta za jezik, књ. I, Загреб 1968.
28. Николић: Горобиље, М. Николић: *Говор Горобиља*, СДЗБ. XIX, Београд 1972.
29. Пецо: Источнохерцеговачки, А. Пецо: *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ. XIV, Београд.
30. Пецо: Промена, А. Пецо: *Промена нејалатајалних сугласника у вези са *ј* на српско-хрватском подручју*, ЈФ XXVIII, Београд 1970.
31. Пецо: О неким „икавизмима“, А. Пецо: *О неким „икавизмима“ ијекавског изговора*, НЈ, књ. XIII, 1963, стр. 57—63.
32. Пешикан: Староцрногорски, М. Пешикан: *Староцрногорски средњокајунски и љешански говори*, СДЗБ. XV, Београд 1965.
33. Pujić: Distribucija, S. Pujić: *Distribucija ijeakavskih varijacija u zamjeni jata*, Ra-Radovi Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, књ. I, 1974.
34. Решетар: Дубровачки споменици, М. Rešetar: *Die ragusanischen Urkunden des XIII—XV Jahrhunderts*, Archiv für sl. Philologie XVI, 1894.

35. Решетар: Проза, М. Решетар: *Најстарија дубровачка проза*, САН, Посебна издања СХСII, Београд 1952.
36. Решетар: Дубровачки зборник, М. Решетар: *Дубровачки зборник од год. 1520*, СКА, Београд 1933.
37. Rešetar: Štokavski, M. Rešetar: *Der štokavische Dialekt*, Беч 1907.
38. Rešetar: Lekcionari, M. Rešetar: *Primorski lekcionari XV vijeka*, Rad JAZiU, књ. 134, Загреб.
39. Rešetar: Držić, M. Rešetar: *Jezik Marina Držića*, Rad JAZiU, књ. 248, Загреб.
40. Rešetar: Gundulić, M. Rešetar: *Jezik Ivana Gundulića*, Rad JAZiU, књ. 272, Загреб 1941 (1942).
41. Решетар: Нове повеле, М. Решетар: *Нове дубровачке новеле Симоновићева зборника*, Глас СКА, CLXIX, 1936.
42. Решетар: Никша Звијездић, М. Решетар: *Никша Звијездић дубровачки српски канцелар XV вијека*, Глас СКА, CLXIX, 1936.
43. Решетар: Говор, М. Решетар: *Најстарији дубровачки говор*, Глас САН, ССI, 1951.
44. Rešetar: Ranjinin zbornik, M. Rešetar: *Jezik pjesama Ranjinina zbornika*, Rad JAZiU, књ. 255, Загреб 1936.
45. Сладојевић: Рефлекс, П. Сладојевић: *О рефлексу крајкога ђ иза р у књижевном језику јужнога изговора*, НЈ књ. IX, 1958.
46. Стевановић: Источноцрногорски, М. Стевановић: *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII, Београд 1935.
47. Стевановић: Спорни јекавизми, М. Стевановић: *Неки „спорни јекавизми*, НЈ, књ. IV, 1953.
48. Станић: Ускочки, М. Станић: *Ускочки говор*, СДЗБ. XX, Београд 1974.

Р е з ю м е

А с и м П е ц о

СУДЬБА ГРУППЫ РЕ ЁКАВСКИХ РЕЧЯХ ШТОКАВСКОГО ДИАЛЕКТА

Група *ре* имаєт неодиначову судьбу в ёкавских речях штокавского диалекта, как на диахронном, так и на синхронном разрезе. В одних речях очень рано появилось *ре*, в других рядом с таким рефлексом *ѣ*, существует и *рје*-. В этой работе представляется широкий обзор этих групп, как на диахронном так и на синхронном плане. В работе объясняется это явление, касающееся екавского йотирования, но его результаты не являются одинаково обыкновенным во всех екавских речях. Таковое состояние, то есть и *ре*- и *рје*-, принимает и екавский стандарт: сравни- *мрежа*, *срећа*, *времена* : *јорђеи*, *разрјеђиваи*, *јрјешник*.